

П. Нікіфоров, д-р екон. наук, проф., А. Вольська, асист.

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ВІД НЕЩАСНИХ ВИПАДКІВ НА ВИРОБНИЦТВІ

Зроблений аналіз динаміки і структури доходів та видатків Фонду соціального страхування, а також стан профілактики нещасних випадків на виробництві. Аргументовано напрями раціонального використання коштів на здійснення заходів профілактики нещасних випадків на виробництві, що фінансуються за рахунок коштів відповідного Фонду соціального страхування.

The analysis of dynamics and structure of incomes and charges to Fund of social insurance, and also preventive maintenance of accidents on manufacture is investigated. Ways of rational use of means for realization of preventive maintenance of accidents on manufacture which are financed due to means of Fund of social insurance are given reason.

Завдання формування в Україні соціально-орієнтованої економіки ринкового типу, яка б поєднувала високий ступінь індивідуальної свободи і відповідальність людини за особистий та сімейний добробут з однаковим рівнем захисту населення під різного роду соціальних ризиків, викликає необхідність державного втручання в процеси виробництва, обміну та споживання. Невід'ємною частиною механізму розподілу є державна система соціального страхування та матеріального забезпечення, реформування якої проводиться протягом усіх років державного будівництва самостійної України.

Таке реформування було викликано процесами, що відбувалися в економіці нашої країни. Мова йде як про загальні проблеми, що виникли у зв'язку з глобалізацією економіки, так і проблеми, що пов'язані з переходом України від централізованого регулювання до ринку. Такі явища, як ріст безробіття, поява нових форм зайнятості, ріст соціальних витрат при дефіциті державних фінансових коштів, старіння населення, висока інфляція на старті економічних реформ, обумовили суттєве зниження рівня життя, реального матеріального забезпечення громадян всіма видами допомог. Подолати їх самостійно у багатьох випадках неможливо, оскільки вони обумовлені об'єктивними соціально-економічними чинниками, тісно пов'язані з виробничою діяльністю, практично не залежать від волі окремої людини. Але такі явища прямо впливають на соціальну стабільність суспільства, тому держава повинна приймати на себе визначену долю відповідальності за їх настання і створити відповідну систему соціального захисту. Стан справ у сфері соціального захисту громадян України на сьогодні тяжкий: хронічний дефіцит бюджетних асигнувань обмежує можливість держави у проведенні активної політики у сфері соціального страхування громадян.

Система соціального страхування виступає в двох іпостасях: як складова соціального захисту населення і, в той же час, як суттєва частка цілісної економічної системи держави, де відбувається масштабний розподіл і перерозподіл виробленого внутрішнього валового продукту.

Основним об'єктом уваги цієї сфери є хворі та непрацездатні громадяни, які живуть у важких матеріальних умовах. Причина цього не тільки в нестачі фінансових ресурсів на соціальні потреби, а і в тому, що соціально-економічні механізми, технологія збирання, акумуляції та перерозподілу коштів далекі від оптимальних.

Система соціального страхування, що збереглася з радянських часів, в умовах становлення ринкових відносин не відповідає новим економічним умовам. Вона була і залишається компонентом податкової та розподільчої систем держави і виконує невласливу їй функцію – надання соціальної допомоги. Саме тому соціальне страхування, що існує в державі, потребує глибокої трансформації шляхом наближення її до ринкової економіки, змінення усієї системи відносин у цій галузі.

Суспільству запропонована концепція соціального страхування в нових умовах, яка знайшла втілення в Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затверджених Законом України (14.01.1998р.). Саме цим документом визначено види соціального страхування, основні принципи, суб'єкти, загальні правові, фінансові й організаційні засади державного соціального страхування громадян в Україні.

З появою першого документа, що відображає нормативно-правову, фінансову основи системи соціального страхування та з її розвитком виникла нагальна потреба у створенні конкретних загальних законів, які б відбивали норми соціального страхування стосовно окремих соціальних ризиків і базувалися на вимогах Європейського кодексу соціального забезпечення та рекомендаціях Міжнародної організації праці. Серед низки розроблених і прийнятих протягом 1999-2003рр. Верховною Радою законодавчих актів необхідно виділити Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" від 23 вересня 1999р., згідно якого страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання є частиною загальної системи державного соціального страхування і здійснюється за рахунок Фонду соціального страхування (надалі ФССНВ), створеного для матеріального забезпечення потерпілих від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Визнанням наявності в сфері соціального страхування особливо небезпечної "зони" – професійного ризику в умовах праці та в охороні праці є введення цього виду соціального страхування. Саме у зв'язку з особливою соціально-економічною природою професійного ризику, його безпосередньою залежністю від матеріально-технічного рівня виробництва, організація і забезпечення страхового захисту працівників від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань покладається на роботодавців - організаторів виробництва.

Одна з невідкладних проблем, що постійно привертає увагу в розвинутих країнах, – запобігання інвалідизації та зниження професійної захворюваності, надання в разі потреби медичної і трудової реабілітації. Загострення уваги до економічних аспектів страхування від нещасних випадків і профзахворювань пов'язане зі зростаючою актуальністю питання збереження трудових ресурсів.

Треба відзначити, що суспільство не відчуває гостроти проблеми професійних ризиків, оскільки вони "розчинилися" в єдиній державній системі соціального забезпечення та суспільних фондах споживання. Перехід до ринкової економіки викликає трансформацію системи розподільчих відносин, які склалися. Це та ряд інших тенденцій перетворюють проблему професійних ризиків в одне із небажаних вогнищ соціальної напруги: до цього часу не вирішені в повній мірі питання наступ-

ності відповідальності роботодавців за відшкодування шкоди при завданому каліцтві при банкрутстві чи закритті підприємств, при їх фінансовій неспроможності.

Основними джерелами формування коштів Фонду ССНВ є страхові внески роботодавців, суми стягнених відповідно до законодавства пені, штрафів від порушення фінансової дисципліни страхувальниками, капіталізованих платежів, прибутку одержаного від тимчасово вільних коштів Фонду, а також добровільних внесків суб'єктів господарської діяльності.

Загальна сума надходжень коштів до управління виконавчої дирекції Фонду ССНВ за всіма джерелами становила, наприклад, у 2006 році по Чернівецькій області – 13,0 млн. грн. проти 11,1 млн. грн. 2005 року, тобто 117,1 % та 8,7 млн. грн. 2004 року, по Івано-Франківській відповідно – 27,8 проти 24,4 (або 114 %) та 18,4 млн. грн. 2004 року, по Тернопільській – 14,8 проти 13,1 млн. грн. (113 %) та 10,1 млн. гривень. Спостерігається стійка тенденція зростання надходжень по всім дирекціям ФССНВ в Україні, за останні три роки в 1,5 рази. Із загальної суми коштів, що надійшли в 2006р. до вищезазначених регіональних управлінь Фонду, сума страхових внесків страхувальників (роботодавців) ста-

новила 99,6 % і лише 0,4 % отриманої суми надійшли від інших джерел. В цілому по Україні цей показник мало відрізняється: 99,5 % та 0,5 % [1]. Зростання доходів сприяє збільшенню витрат на потреби ФССНВ.

Головним завданням Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України є профілактика нещасних випадків та професійних захворювань, а принцип пріоритетності попередження виробничого травматизму та професійної захворюваності є найважливішою державною, соціальною та гуманітарною задачею, що стоїть перед виконавчою дирекцією Фонду, органами влади, кожним роботодавцем, усім суспільством.

Ідея полягає у тому, що система цього виду страхування на відміну від недержавних, необов'язкових та комерційних видів страхування, повинна забезпечити проведення профілактичних заходів, що мають на меті зниження ступеня ризику настання нещасного випадку або виникнення професійного захворювання. Так дані Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань протягом 2004-2006 рр. подано на рис. 1.

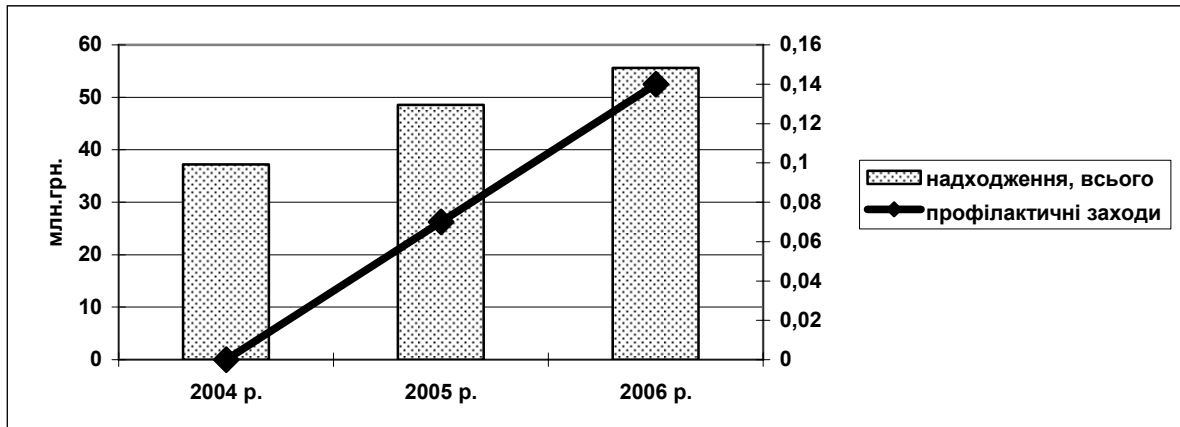

Рис. 1. Співвідношення страхових надходжень до розміру витрат на профілактику нещасних випадків у регіоні

Найбільше коштів на профілактику виділялося у 2006 році – 138,8 тис. грн. або майже 2 % від розміру надходжень, в 2004 році цей показник був ще нижчий і становив – 0,0011 %.

Аналогічна ситуація склалася і по Україні в цілому.

Безпека праці поряд із гідною зарплатнею є основною гарантією стабільності виробництва і стимулом підвищення продуктивності праці. Відсутність нещасних випадків позитивно позначається на професійній активності, моральному кліматі в колективі, зменшує затрати роботодавця на пільги та компенсації за роботу в шкід-

ливих і небезпечних для здоров'я умовах. Економляться й бюджетні кошти, які держава зможе спрямувати на інші соціальні програми.

З огляду на це, профілактика нещасних випадків, аварій та профзахворювань мала б стати пріоритетним напрямком підвищення продуктивності праці, засобом збереження здоров'я, а подекуди й життя людей.

В Україні за 2004-2006рр. кількість постраждалих на виробництві становила 65 490 осіб, у тому числі з летальними наслідками – 2 786 осіб, по регіону це 1553 та 142 особи (табл.1).

Таблиця 1. Кількість страхових випадків у регіоні (Чернівецька, Івано-Франківська, Тернопільська області) в 2004-2006рр.

Показник	Рік			% 2006 р. до 2004 р.
	2004	2005	2006	
Кількість постраждалих на виробництві, осіб	548	492	513	93,6
у тому числі летальних випадків	58	31	50	86,2
Кількість професійних захворювань, осіб	70	197	115	164,3
у тому числі осіб, які померли від профзахворювань	-	1	3	-

Дані Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України.

Найнижчий рівень травматизму – 0,5 % (93 особи) зареєстровано у Чернівецькій області, Закарпатській – 0,5 % (92 особи), Тернопільській – 0,8 % (166 осіб).

Незважаючи на тенденцію зниження рівня загального і смертельного травматизму впродовж останніх років, наведені дані свідчать, що порівняно з розвинутими кра-

їнами світу, він залишається одним з найвищих. Зокрема, ризик загибелі працівників на виробництві у Великобританії у 8,5 раза нижчий, у Японії у 3 рази, у Німеччині у 2 р. Щороку в Україні травмується понад 24 тис. працівників, із них близько 70 % стають інвалідами. Понад 6 000 працівників отримують професійні захворювання. Втрати робочого часу у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, пов'язаною з виробничим травматизмом, досягають мільйонів людино-днів. [2]. Рівень профзахворюваності, зумовленої незадовільни-

ми умовами праці, залишається високим і має тенденцію до підвищення. Причинами таких явищ, окрім економічних, є і порушення трудової дисципліни та вимог техніки безпеки, допуск до роботи без навчання та перевірки знань з охорони праці, незадовільна організація виробництва.

Проведений аналіз доводить, що прямі витрати основної діяльності Фонду ССНВ України в 2006 році складали 2 % надходжень, порівняємо цей показник з розміром всіх видатків Фонду (рис. 2).

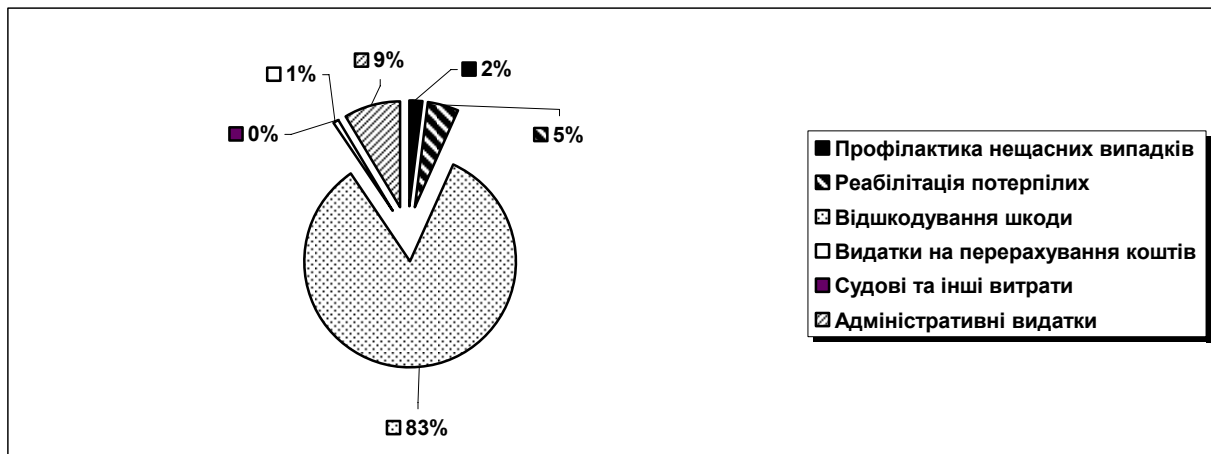

Рис. 2. Видатки Фонду ССНВ України у 2006 р.

Показники свідчать, що найбільшу питому вагу – 83 % серед видатків Фонду займає відшкодування шкоди, заподіяної працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або смерті, страхові виплати здійснювалися 319,0 тис. потерпілих (членам їх сімей). Ця стаття за своїм обсягом була домінуючою серед витрат, хоча згідно Закону, першочерговим завданням визнано затрати на профілактику нещасних випадків. Профілактика нещасних випадків у структурі видатків по основній діяльності 2006 року займала біля 2 %, адміністративні видатки – 9 % та на медичну, професійну та соціальну реабілітацію потерпілих виділено 5 %.

Слід зазначити, що кошти цього виду соціального страхування вилучалися на цілі, не передбачені законодавством про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві. Маємо на увазі відшкодування пенсій по інвалідності внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання та пенсій Пенсійному фонду України у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку.

У питанні профілактики виробничого травматизму значну роль могла б зіграти реалізація Національних та регіональних програм поліпшення стану безпеки, умов праці та виробничого середовища. Через відсутність необхідних нормативних актів, які регламентували би механізм використання коштів, їх фінансування Фондом в 2006р. не здійснювалося.

Для розв'язання цієї проблеми необхідно вирішити, яким чином і на які обсяги фінансування може розраховувати конкретне підприємство стосовно витрат, пов'язаних з реалізацією профілактичних заходів. На наш погляд, принципи побудови системи виділення коштів дирекцією Фонду для реалізації положень, щодо профілактики нещасних випадків можуть бути запозичені з досвіду Росії, з врахуванням національних особливостей України. З метою запобігання виробничого травматизму та профзахворюваності кожне підприємство повинно бути економічно зацікавлене в поліпшенні умов праці через систему знижок та надбавок до страхових тарифів.

Система знижок та надбавок до страхових тарифів повинна бути гнучкою, а в її основу необхідно покласти рівень показників атестації робочих місць на окремо взятому підприємстві. Така система сприятиме спрямуванню на реалізацію заходів безпеки та охорони праці суми заощадженої внаслідок отриманих знижок.

Наскільки важливо забезпечити гарантію прав працівників на безпеку праці, свідчить динаміка чисельності потерпілих на виробництві. Нині в Україні зареєстровано 300 тис. працівників зі стійкою втратою працездатності, з них понад 80 тис. інвалідів, кількість яких щороку збільшується в середньому на 10-15 тис. осіб. Від наслідків травм і професійних захворювань щороку помирає майже 2 тис. осіб.[2]

Наявність на підприємствах різних форм власності значної кількості робочих місць із важкими та шкідливими умовами праці, виробництв із несприятливими технологічними режимами і наднормованими роботами, розташування населення в екологічно небезпечних регіонах у поєднанні з низьким рівнем медичного й побутового обслуговування спричиняє перенапруження та якісне погіршення трудового потенціалу.

Брак економічної зацікавленості суб'єктів господарювання щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці, а також спрямованість діяльності Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю працівників, на протипагу проведенню профілактичних заходів, уповільнюють розв'язання питань запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням. Відсутність паліативних цілей і практичних методів їх реалізації у сфері охорони праці призводить до значного дисбалансу між коштами, що призначаються на профілактичні заходи, і страховими виплатами потерпілих.

1. Дані Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, за 2004-2006 рр. 2. Левін П. Удосконалення соціального страхування від нещасних випадків – умова збереження трудового потенціалу. – Україна: аспекти праці. – №2. – 2006.

НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Розглядаються проблеми функціонування ринку страхових послуг та соціального страхування. Автор доводить необхідність розглядати систему страхування як єдиний елемент та визначає основні напрямки його розвитку.

The problems of functioning of market of insurance services and social security are examined. An author leads to a necessity to examine the system of insurance as unique element and determines basic directions of his development.

Становлення та розвиток ринкових відносин особливо у період трансформаційної економіки, вимагає більш ретельного ставлення до розбудови фінансових інститутів. Це зумовлено низкою чинників.

Перш за все, у період трансформаційної економіки відбувається формування та становлення ринкових відносин у дуже стислий період часу. Тому більшість процесів йде не природним шляхом, а за вимогами сукупності факторів, серед котрих важливу роль грають адміністративні та політичні. Це відноситься, наприклад, до формування акціонерних товариств, регулювання цін та тарифів на продукцію та послуги. Не менш важливим чинником є і не розробленість науково-методичних положень щодо перетворень у економічній сфері.

По-друге, у світі не існує досвіду перетворення адміністративно-командної системи, що була побудована на засадах загальної власності, у ринкову. Тому будь-який тимчасовий позитивний досвід, що мав місце у трансформаційній економіці (а це усі постсоціалістичні країни), сприймався як керівництво до дій без урахування національних особливостей, менталітету, рівня розвитку економічних відносин, рівня розвитку економіки та багатьох інших чинників. Механічне перенесення досвіду таких економік, використання закордонного досвіду промислово-розвинутих країн призводили не завжди до позитивного результату.

Сьогодні у вчених та практиків-економістів вже є розуміння неможливості прямого використання тих чи інших положень, щодо формування та розвитку ринкових відносин, є розуміння необхідності розробки власного механізму та опанування власних особливостей. Слід також відзначити і різні наукові напрямки та точки зору на ті чи інші процеси.

Розвиток страхової системи країни більшість закордонних вчених (промислово-розвинутих країн) розглядають, по-перше, як розвиток двох окремих ланок (страхового ринку або ринку страхових послуг та державного соціального страхування), по-друге, як розвиток та формування подальшого з прикладної точки зору. Цьому сприяли довгий термін розвитку явищ економічної та страхової сфери, їх поступовість та незмінність курсу розвитку економіки (ринкова модель). Позиція українських вчених будується на засадах дослідження, перш за все, питань у теоретичній площині: побудова тих чи інших інституцій повинна спиратися на певну теоретичну базу, тоді вірогідність помилки значно зменшується. Це особливо важливе у перехідний період тому, що будь-які прорахунки при розбудові та становленні інституцій є критичними для розвитку всієї системи взагалі.

Проблемами розвитку страхування займаються провідні вчені в галузі фінансів як зарубіжних країн, так і в Україні. Серед найбільш вагомих досліджень у цій галузі вважаємо можна відзначити Осадця С.С., Вітлінського В.В., Костіну Н.І., Шахова В.В., Плису В.Й., Юрія С.І., Внукову Н.М., Базилевича В.Д., В.М.Фурмана. У наукових роботах автори досліджують проблеми та тенденції розвитку страхового ринку України та страхових ринків інших трансформаційних економік, проблеми формування системи пенсійного забезпечення, соціального захисту, проблеми фінансової стійкості, надійності страхових компаній, питання державного нагляду та інші.

Незважаючи на широке коло проблем, вирішення котрих пропонується у дослідженнях, таке важливе питання, як формування ефективної страхової системи досліджено вкрай мало.

Метою статті є формулювання основних проблем страхової системи та напрямків її розвитку. Під страховою системою будемо розуміти систему економічних відношень, що мають специфічний замкнений характер, з перерозподілу грошових ресурсів з метою надання страхового захисту, у тому числі і з підтримки досягнутого рівня життя.

Страхування торкається усіх верств населення країни. Перш за все, фізичні особи є споживачами страхових послуг. Але й бізнесові структури також проявляють значний інтерес до системи комерційного страхування. Крім того, введення державою обов'язкових видів страхування, як в галузі соціального страхування, так і в галузі комерційного страхування, умови ведення міжнародного бізнесу, де страхування є невід'ємною складовою, не залишають осторонь майже нікого. Особливо гостро постала проблема ефективності страхової системи при впровадженні реформи з пенсійного забезпечення, з одного боку, з другого, досить швидкий розвиток ринку страхових послуг, з третього, хронічний дефіцит коштів системи соціального страхування.

Теперішня страхова система стикається з багатьма проблемами, серед яких можна вказати наступні: зміни у характерах ризиків, зміни вірогідність настання несприятливих подій, виникнення нових ризиків. Все це потребує запровадження нових страхових продуктів. Крім того, економічна доцільність проведення страхування доповнюється його потужним інвестиційним потенціалом, що у свою чергу стимулює розвиток страхового ринку, а також таких економічних процесів, як переплітання інтересів різних фінансових інституцій та виробничого сектора та знаходить своє вираження у створенні фінансових холдингів, фінансових супермаркетів та інших форм кооперації. Страховий ринок задовольняє значну частину потреб суспільства через наявність зібраних великих обсягів грошових ресурсів та передачі цих ресурсів до виробничого сектора.

Так, за період з 2002 по 2006 рік валові страхові премії зросли у 3,11 рази; частка страхових премій у ВВП України становила 0,4 % у 1996 році, 2,0 % у 2002 році, 2,6 % у 2006 році [1]. Порівняння темпів зростання основних фінансових показників по кредитному та страховому ринку свідчить, що страховий ринок розвивається більш повільними темпами: темпи зростання сумарних загальних активів страхових компаній у 2003 році відносно попереднього року становили 1,96, у 2006 році – 1,14; темп зростання сумарних чистих активів (скорегованих на резерви за активними операціями) банківського сектора у 2003 році відносно попереднього року становили 1,77, у 2006 році – 1,22 [2]. Але з огляду на зростання кількості банків (зі 182 у 2002 році до 198 у 2006 році) та страхових компаній (зі 338 у 2002 році до 411 у 2006 році) можна вважати, що розвиток цих двох головних складових фінансового ринку України є зівставимим та стрімким.

Разом з тим, ми спостерігаємо хронічний дефіцит коштів у сфері соціального страхування, низькі пенсії,